

УДК 316.776.34:821.161.1-92

Валькова К. Г.,

старш. викладач кафедри журналістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

«ОДНОПОВЕРХОВА АМЕРИКА» ІЛЛЯ ІЛЬФА І ЄВГЕНА ПЕТРОВА: РЕЦЕПЦІЯ ПЕРЕСІЧНИХ РАДЯНСЬКИХ ЧИТАЧІВ

У статті аналізуються передумови та історія створення «Одноповерхової Америки», а також її рецепція пересічними читачами. Аналіз історичних джерел дозволяє зробити висновок, що книга подорожніх нарисів була написана Ілфом і Петровим не на замовлення чи за вказівкою влади, а стала плодом авторської волі. Вплив «Одноповерхової Америки» на масового читача виявився не однозначним. Більшовицька літературна критика помітила прихований у книзі негативний для влади комунікаційний потенціал. Численні факти про американську цивілізацію і рівень життя «середнього американця», наведені Ілфом і Петровим, були сприйняті як реальна загроза руйнації створених на той час у масовій свідомості політичних стереотипів. Відбулися спроби дискредитації книги через підрив віри у достовірність повідомлюваної про Америку інформації. Про те, що саме інформаційний складник «Одноповерхової Америки» сприймався реципієнтами як основний, свідчать усі надруковані в 1937–1960 рр. джерела: рецензії, літературно-критичні статті й монографії, а також відгуки читачів — сучасників першої публікації.

Ключові слова: подорожній нарис, Ілля Ільф і Євген Петров, «Одноповерхова Америка», рецепція, читач, пропаганда, масова комунікація.

Valkova K.,

senior lecturer of the Department of Journalism, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine

«LITTLE GOLDEN AMERICA» BY ILLIA ILF AND YEVGEN PETROV: RECEPTION BY ORDINARY SOVIET READERS

The article focuses on the preconditions and history of creation of «Little Golden America», as well as on its reception by ordinary readers. The analysis of historical sources suggests that the book of travel essays was written by Ilf and Petrov, not according to the direction of the authorities, but became the fruit of

the authors' will. The influence of «Little Golden America» on the mass reader was far from unambiguous. Bolshevik literary criticism noticed negative communicative potential for the authorities hidden in the book. Numerous facts about American civilization and the standard of living of the «average American», given by Ilf and Petrov, were perceived as a real threat of destruction of political stereotypes created at that time in the mass consciousness. Attempts were made to discredit the book through undermining belief in the authenticity of information about America, which was reported in it. The fact that the information component of «Little Golden America» was perceived by the recipients as the main one is evidenced by all sources published in 1937-1960: reviews, literary-critical articles and scientific journalistic monographs, as well as reviews of readers-contemporaries of the first publication.

Key words: travel essay, Illia Ilf and Yevgen Petrov, Little Golden America, reception, reader, propaganda, mass-communication.

Мета статті — визначення рецепції книги подорожніх нарисів Іллі Льфа і Євгена Петрова «Одноповерхова Америка» пересічними радянськими читачами — сучасниками першої публікації. Досягнення мети статті можливе лише за умови урахування того історичного контексту, в якому жили і творили письменники, а також обставин самої подорожі до Америки.

Результати дослідження. Ілля Льф і Євген Петров — яскраві особистості, які залишили помітний слід у літературі та журналістиці. В історію літератури Ілля Льф (Іехієл-Лейб бен Ар'є Файнзільберг; 1897–1937) та Євген Петров (Євген Петрович Катаєв; 1902–1942) увійшли як автори популярних романів «12 стільців» і «Золоте теля». До їхнього журналістського доробку входять нариси і фейлетони, а також книга подорожніх нарисів «Одноповерхова Америка» — захоплива оповідь про заокеанські мандри письменників. Як письменники-мандрівники, Льф і Петров здійснили не одну поїздку по СРСР і за кордон. Як кореспонденти газети «Правда» вони виїхали в закордонне відрядження 17 жовтня 1933 р. із Севастополя на борту крейсера «Червоний Кавказ». Разом із військовими моряками письменники побували в Стамбулі, Афінах і Неаполі з «офіційним дружнім візитом». Після того, як ескадра попрямувала назад, Льф і Петров самостійно поїхали до Рима, потім був Відень, Париж і Варшава [1, с. 171].

Про подорож Льфа і Петрова до Америки офіційних документів небагато. Відомо, що 22 серпня 1935 р. Політбюро ВКП(б) дозволило

письменникам поїздку до США терміном на два місяці з «літературним завданням на тему «Радянська людина за кордоном» [2]. Донька письменника Олександра Льф вважає, що до поїздки батька був причетним особисто «товариш Сталін», але висловлюється про це дуже обережно [3, с. 5–7]. Тому залишається незрозумілим, з інформацією якого характеру маємо справу: з історичним фактом чи із сімейною легендою.

Письменники виїхали з Москви 15 вересня 1935 р., а повернулися до столиці СРСР на початку лютого 1936 р. Вони перебували у відрядженні з посвідченнями журналістів газети «Правда», в якій працювали від 1932 р. Немає підстав вважати, що газета фінансувала цю подорож і «Одноповерхова Америка» була написана на замовлення редакції. Адже тривала поїздка за океан супроводжувалася значними витратами, а грошей на неї не було ні в редакції, ні в держави. О. Еткінд вписує поїздку Льфа і Петрова у контекст діяльності Сталіна з підготовки військово-політичної угоди про стратегічне трансатлантичне партнерство [4]. Автоматично дослідник включає Льфа і Петрова у список письменників і діячів мистецтва, які їздили до Америки й Америкою за рахунок «Амторгу». Ця приватна компанія, яка була підконтрольна радянській владі, була повним монополістом у радянсько-американській торгівлі й фінансувала, зокрема, відрядження за океан. Автор не тільки не наводить ніяких фактів на користь цієї гіпотези, а й ігнорує опубліковані листи Льфа і Петрова дружинам до Москви, які свідчать, що значну частину витрачених коштів вони отримали як гонорар за контрактом з однією зі студій Голлівуда. Судячи з усього, завдання написати книгу перед письменниками ніхто не ставив, ця творча робота не була профінансована державою. Вочевидь, Льф і Петров, відважившись на поїздку без достатнього фінансового забезпечення, розраховували отримати якісь кошти безпосередньо в Америці. Дійсно, у видавництві «Феррарі і Райнхарт» ще в 1932 р. вийшов роман «Золоте теля» англійською мовою, але з якихось причин письменники не отримали гонорару за нього. Видавництво сплатило його в Нью-Йорку у розмірі 320 доларів [5, с. 446]. Не виключено також, що Льф і Петров могли укласти контракт й отримати аванс під видання в США своєї нової книги. Не випадково вони неодноразово зустрічалися в Нью-Йорку з видавцем Ферраром, який дійсно опублікував «Одноповерхову Америку» англійською мовою вже в 1937 р. [6]. Крім того, в Америці Льф і Петров мали можливість додаткового заробітку. При сприянні Луїса

Мальстоуна (одесита за походженням, кінорежисера, який тричі на той час номінувався на Оскара, автора відомої і в СРСР стрічки «На Західному фронті без перемін» за романом Ремарка) вони отримали в Голлівуді контракт на сценарій фільму за романом «12 стільців». Письменники впродовж п'яти днів написали сценарій і одержали за нього аванс у розмірі 600 доларів [5, с. 478].

Таким чином, з одного боку, поїздка Ільфа і Петрова була офіційною, адже на неї було отримано дозвіл на найвищому рівні. Про це свідчить описаний у книзі прийом у зв'язку з їх прибуттям у Генеральному консульстві Посольства СРСР у США в Нью-Йорку [5, с. 53–54]. З іншого боку, значну частину фінансових витрат взяли на себе самі мандрівники, які не випадково в книзі і, вочевидь, при знайомстві з американцями позиціонують себе виключно як письменники, а не як журналісти «Правди». Зрозуміла річ, що встановити чітку межу між відрядженням і мандрівкою Ільфа і Петрова неможливо. Але зауважимо, що для виконання «літературного завдання» політбюро не було ніякої потреби вирушати у двомісячну поїздку взимку: на американських автомобільних дорогах письменники зустріли сотні людей, але із «радянських» серед них був хіба що товариш Грозний на заводі Форда [5, с. 132]. А от написати книгу-бестселер, якою, без перебільшення, стала «Одноповерхова Америка», без такої мандрівки навіть видатні письменники не змогли б.

«Одноповерхову Америку» було написано досить швидко — в літні місяці 1936 р. Книгу подорожніх нарисів уперше було опубліковано в журналі «Знамя» за 1936 р., № 10-11 [7]. А в березні 1937 р., за кілька днів до смерті Ільфа, вона вийшла окремим виданням у журналі «Роман-газета» (видавництво «Художественная литература») накладом 150 тис. прим. Того ж року книгу було перевидано в містах Іваново, Хабаровськ, Смоленськ [8].

Видання «Одноповерхової Америки» масовими тиражами свідчило про її неймовірний успіх та популярність серед широких кіл читачів. Вочевидь, на це була санкція високого партійного керівництва (якщо не особисто Сталіна), яке розраховувало на потрібний владі пропагандистський ефект книги. Однак вплив «Одноповерхової Америки» на масового читача виявився далеко не однозначним, про що свідчить, зокрема, реакція на неї критиків і читачів. Спроба дискредитації книги через підрив віри у достовірність повідомлюваної про Америку інформації допомагає зрозуміти особливості сприйняття

видання сучасниками: головним для всіх реципієнтів став інформаційний складник.

Вивченням сприйняття читачами книжкового контенту займається рецептивна критика — спеціальна соціально-гуманітарна наука, яка виникла в Німеччині і США в 1970-ті роки. На терені українських соціокомунікаційних досліджень літературно-мистецького контенту «товстих журналів» і літературної критики цей науковий напрям розроблено О. Івановою, автором монографії «Сад літератури в журнальній оптиці сучасності: Медіакомунікації з, для і про літературу» [9]. Критерії ставлення до літературного твору дослідниця запропонувала на підставі того, що вони становлять собою коментарі, які містять емоційність і раціональність, «диференціюються в діапазоні: позитивно, негативно, амбівалентно, індиферентно» [9, с. 241]. З урахуванням праці О. Іванової визначено такі способи оцінювання реципієнтами «Одноповерхової Америки»: психологічно-рецептивний, творчо-естетичний, науково-професійний, інформаційний та ідеологічний.

Опублікована в 1937 р. масовим тиражем не тільки в центрі (Москва, Іваново), а й на заході (Смоленськ) і на сході (Хабаровськ) країни, «Одноповерхова Америка» уже тоді знайшла свого зацікавленого і вдумливого читача. Про це свідчать листи, адресовані в масовий сектор видавництва «Гослитиздат» («Художественная литература») й написані у відповідь на стандартне прохання редакції надсилати відгуки на твір. О. Ільф зазначає, що таких відгуків надійшло надзвичайно багато, до сьогодні збереглася «товста» папка [5, с. 499]. 27 найцікавіших листів читачів вона помістила в додатках до нового видання «Одноповерхової Америки» [5, с. 500–509]. Незважаючи на суб'єктивність відбору, вони дають унікальний шанс проаналізувати, щоправда на обмеженому матеріалі, рецепцію книги масовим читачем. Із 27 надрукованих повністю або частково листів 10 надійшло із великих міст Російської Федерації — Москви, Ленінграда, Іваново, Воронежа; 7 — із Середньої Азії та Сибіру; 4 з України, зокрема з Одеси, та Криму; 4 — із центральних областей Росії; ще у двох місцях проживання відправники не вказали. Вік дописувачів — від 16 до 73 років. Серед авторів — інженери, конструктор, педагог, юрист, журналіст, будівельник, службовець, школярі і студенти, а також водії, слюсарі, машиністи.

Зрозуміло, що ці відгуки написані людьми, більшість із яких не можна назвати знавцями літератури і майстрами слова. Деякі з них,

вочевидь, не вагаючись підписалися під листом учня 9 класу Акіма Голдіна із села Сусек Західної (Ульяновської) області, в якому є такий рядок: «Всіх чеснот книги не перерахую в силу своєї словесної злиденності» [5, с. 507]. Але ці люди, безумовно, щирі та відверті в своїх оцінках.

Абсолютній більшості читачів «Одноповерхова Америка» дуже сподобалася, дехто прочитав її двічі з великим зацікавленням. Бергер із Іркутська написав, що «це книга, над якою відпочиваєш душею», і додав: «Побільше б таких книг, а то від «Гідроцентралі», «Соті» і «Закономірності» хочеться повіситися» [5, с. 501]. Голова сільради із Сибіру констатує: «Книга прекрасна. Бажано, щоб побільше видавалось такої літератури, не надуманої, а записаної, із життя інших держав і народів» [5, с. 504]. У яскравій формі передав своє враження від «Одноповерхової Америки» ленінградський «газетний працівник заводського масштабу», як сам представився, І. Мелькер: «Якби Америка була радянською — вона була б раєм» [5, с. 502]. Є. Н. Ніколаєв із Москви пише, що книгу необхідно видати якомога більшим накладом і «зобов'язати наших працівників прилавків, пралень, перукарень і інших обслуговуючих підприємств вивчити її» [5, с. 500]. С. Ступак вважає, що «Одноповерхова Америка» вчить, як потрібно берегти час і любити свою роботу [5, с. 504]. Книга Ільфа і Петрова «має стати настільною для кожної радянської людини» (С. Масалов); «було б злочинном не довести її зміст до кожної радянської людини» (Неклюков); «Він [твір. — К. В.] змушує мислити. Він показує, чого у нас ще немає і що нам потрібно перейняти» (Ія Комарова). А домогосподарка пише, що Америка їй не сподобалася, але вона заздрить чесності людей і використанню електротехніки в домашньому господарстві, оскільки їй доводиться багато часу проводити біля примусів і керосинок [5, с. 506]. Агроном П. Тюкавкін написав таке: «Жити в Америці не захотів би. Однак побувати в ній і повчитися виробничої культури вважав би за честь» [5, с. 504]. Валентина Шрейбер, радистка з Ново-сібірська, виголосила майже професійний вердикт: «Те, чого автори хотіли досягти своїм правдивим описом, тобто підсилити інтерес до Америки з боку радянського читача, бажання вивчити цю країну, — вони досягли» [5, с. 507].

У правдивості розповіді про Америку й у великій пізнавальній цінності книги переконані також С. Маслов, М. Чипіженко, С. Ступак, І. Порхомовський, А. Голдін. Так, Неклюдов пише про масу фактів,

поданих з епічним спокоєм, тому вони створюють особливо глибоке враження [5, с. 503]. У книзі багато цифрових даних, без яких вона була б схожа на пригодницький роман [5, с. 507]. Цінним є свідчення авіаційного інженера з Москви П. Михайловського, який у 1931–1932 рр. побував в Америці на стажуванні та підтвердив у листі правдивість книги. У документальному її характері сумнівається тільки учень водія тролейбуса С. Земський: «Прошу редакцію повідомити мені деякі питання. Чи потрібно вважати цей твір результатом подорожі авторів, чи це просто фантастичним романом?» [5, с. 500].

Разом із тим читачі висловили й деякі зауваження до змісту нарисів. Насамперед вони стосуються матеріалів соціального характеру, яких у книзі, на думку окремих дописувачів, недостатньо. Прискіпливі читачі знайшли в «Одноповерховій Америці» недоліки ідеологічного характеру, як-от: автори «не показали класову боротьбу і вплив компартії» (І. Мелькер); мало розповідається про негрів, робочих, не показується настрої пролетаріату, його становище в суспільстві (А. Шалашов, І. Мелькер). А слюсар із Саратова радить Ільф і Петрову з часом написати на зібраному в Америці матеріалі художньо витриману книгу хоча б про те, як живуть і борються члени американської компартії [5, с. 502]. С. Земський пише, що в книзі мало показано стан трудящих, автори демонструють переважно розкіш і дешевизну американських товарів [5, с. 500].

Однак дехто із читачів, навпаки, повідомив про позитивний пропагандистський ефект книги. Педагог із Ташкента вважає, що «Одноповерхова Америка» — блискуча агітація за соціалізм проти капіталізму тому, що докази його приреченості тут не патетичні й абстрактні, а яскраво змальовані факти з американського життя. Він закінчує свій лист такими словами: «В інтересах справи Революції необхідно, щоб «Одноповерхова Америка» була прочитана самою «одноповерховою Америкою» [5, с. 503].

Крім інформаційного та ідеологічного способу оцінки «Одноповерхової Америки», читачі несвідомо використали і той, який нині називається психологічно-рецептивним, і досить яскраво описали своє враження від книги. Чітко сформулював його, наприклад, М. Косніковський: «На мій погляд, І. Ільф і Є. Петров дали дуже яскравий і колоритний образ сучасної Америки... Можу сказати одне — я був весь час з ними в їхньому карі «благородного мишачого кольору» — так живо вони передали враження, відчуття і переживання» [5, с. 509].

«Справжнє враження» про Америку склалося після прочитання книги у Є. Ніколаєва; деякі поставлені в ній питання «боляче зачепили за серце» (С. Маслова). С. Квашенко констатує тонку спостережливість авторів і те, що книга дає цілісне враження, незважаючи на величезний матеріал. «Це не роман, а оповідь вражень висококультурних мандрівників» [5, с. 508].

Висновки. Книга подорожніх нарисів «Одноповерхова Америка» є результатом авторської ініціативи і виявом творчої свободи письменників, обмеженої, проте, жорсткими соціально-політичними обставинами епохи тоталітаризму. Більшість читачів високо оцінила інформацію, отриману з «Одноповерхової Америки». Структура реакції пересічних сучасників Ільфа і Петрова, читачів «Одноповерхової Америки», демонструє полярність оцінок. Пояснити це можна спільною для радянських громадян ідеологічною картиною світу, яку в 1930-ті роки формувала інформація, розповсюджувана пресою, починаючи з газети «Правди» і закінчуючи місцевою періодикою. На цьому тлі повідомлення про спосіб життя «середніх американців», отримані публікою при ознайомленні з «Одноповерховою Америкою», мали характер новин. У листах за 1937 р. до видавництва, в якому була надрукована книга, дописувачі позитивно оцінили рівень життя, «сервіс» і культуру праці в США, готові вчитися в американців самі та рекомендують працівникам сфери побутового обслуговування населення перейняти в них рівень сервісу. Вони не сумніваються в достовірності поданої Ілфом і Петровим інформації та переконані у її практичній користі. Зауваження ж стосуються ідеологічно-пропагандистського аспекту, який, на думку деяких дописувачів, необхідно підсилити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Галанов Б. Е.* Примечания. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка // Собр. соч. ; т. 4. — М., 1961. — С. 579–591. — Электрон. аналог печ. изд. — Режим доступа : <http://ilf-petrov.ru/books/item/f00/s00/z0000007/st001.shtml> (дата обращения 28.03.2017). — Название с экрана.
2. *Ильф И., Петров Е.* Нужна ли кинофабрика в Крыму? : из письма И. Ильфа и Е. Петрова И. В. Сталину о поездке по США : не позднее 26 февр. 1936 г. // Независимая газ. — 2016. — 24 июня. — Электрон. аналог печ. изд. — Режим доступа : <http://www.ng.ru/>

- ideas/2016-06-24/5_cinema.html (дата обращения 03.03.2017). — Название с экрана.
3. *Ильф А. И.* «Сталин отправляет Ильфа и Петрова в страну Кока-колы» // Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка : Письма из Америки / сост., вступ. ст. А. И. Ильф. — М., 2015. — С. 5–10. Электрон. аналог печ. изд. : — Режим доступа : <http://www.textpubl.ru/upload/iblock/d8e/wsdx-zdhxbugmocdman.qxd.pdf> (дата обращения 03.03.2017). — Название с экрана.
 4. *Эткинд А. М.* Толкование путешествий : Россия и Америка в травелогах и интертекстах. — М., 2001. — 483 с.
 5. *Ильф И.*, Петров Е. Одноэтажная Америка : Письма из Америки / сост., вступ. ст. А. И. Ильф. — М., 2015. — 511 с.
 6. *Il'f I.*, Petrov E. *Little Golden America : two famous Soviet humorists survey the United State.* New York ; Toronto : Farrar & Rinehart, Inc., 1937. 385 p.
 7. *Ильф И.*, Петров Е. Одноэтажная Америка // Знамя. — 1936. — № 10. — С. 3–187 ; № 11. — С. 3–116.
 8. *Одноэтажная Америка*: книга, написанная И. Ильфом и Е. Петровым // Википедия : свободная энцикл. Проверен. версия: 2016, 18 нояб., 12:24. — Режим доступа : ru.wikipedia.org/wiki/Одноэтажная_Америка (дата обращения 26.03.2017). — Название с экрана.
 9. *Иванова О.* Сад літератури в журнальній оптиці сучасності // Медіа комунікації з, для і про літературу. — Одеса, 2009. — 368 с.

REFERENCES

1. *Galanov B. E.* (1961), „Primechanija”, Il'f I., Petrov E. *Oдноetazhnaja Amerika*, M., pp. 579–591, (Sobr. soch., t. 4), available at: <http://ilf-petrov.ru/books/item/f00/s00/z0000007/st001.shtml> (accessed 28.03.2017).
2. *Il'f I.*, Petrov E. (2016), „Nuzhna li kinofabrika v Krymu?: iz pis'ma I. Il'fa i E. Petrova I. V. Stalinu o poezdke po SShA: ne pozdnee 26 fevr. 1936 g.”, *Nezavisimaja gaz.*, 24 ijunja, available at: http://www.ng.ru/ideas/2016-06-24/5_cinema.html (accessed 03.03.2017).
3. *Il'f A. I.* (2015), „Stalin otpravljaet Il'fa i Petrova v stranu Koka-koly”, Il'f I., Petrov E. *Oдноetazhnaja Amerika : Pis'ma iz Ameriki*, sost., vstup. st. A. I. Il'f, M., pp. 5–10, available at: <http://www.textpubl.ru/upload/iblock/d8e/wsdx-zdhxbug-mocdman.qxd.pdf> (accessed 03.03.2017).
4. *Etkind A. M.* (2001), „Tolkovanije puteshestvij : Rossija i Amerika v travelogah i intertekstah”, M., 483 p.

5. *Il'f I., Petrov E. (2015), „Oдноetazhnaja Amerika : Pis'ma iz Ameriki”, sost., vstup. st. A. I. Il'f, M., 511 p.*
6. *Il'f I., Petrov E. (1937), „Little Golden America : two famous Soviet humorists survey the United State”. New York; Toronto, Farrar & Rinehart, Inc., 385 p.*
7. *Il'f I., Petrov E. (1936), „Oдноetazhnaja Amerika, Znamia, Vol. 10, pp. 3–187; Vol. 11, pp. 3–116.*
8. *„Oдноetazhnaja Amerika: kniga, napisannaja I. Il'fom i E. Petrovym”, Wikipedia : Proverennaja. versija: 2016, 18 nojab., 12:24, available at: ru.wikipedia.org/wiki/Одноэтажная_Америка (accessed 26.03.2017).*
9. *Ivanova O. (2009), „Sad literatury v zhurnal'nij optytsi suchasnosti”, Media komunikatsii z, dl'a i pro literaturu, Odesa, 368 p.*

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017

Received 31.10.2017